

شناخت فرهنگ دیوارنگاری های خیابان ولیعصر شهر تهران

دکتر فریبا میر اسکندری^۱

نازنین عمری^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۸/۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۲/۸

چکیده

هنر از گذشته تا کنون یکی از بخش های جدا نشدنی زندگی بشر بوده و به همین دلیل دارای اهمیت زیادی است. یکی از موضوعات مورد مطالعه ی مردم شناسان و جامعه شناسان مطالعه ی هنر در جوامع گوناگون است. نقاشی دیواری به عنوان یکی از قدیمی ترین و شاید اولین گونه ی هنر بین انسان ها از اهمیت زیادی برخوردار است و در تمامی تمدن ها نمونه هایی دارد؛ نقاشی های دیواری از دوران دیرینه سنگی در غارهایی چون لاسکو^۱ و آلتامیرا^۲ به جای مانده است. در هر جامعه ای و در هر زمانی بر اساس اقتضای فرهنگی و زمانی این گونه ی نقاشی متفاوت بوده است. مقاله حاضر به بررسی فرهنگ دیوارنگاری های خیابان ولیعصر شهر تهران می پردازد. روش این پژوهش روش مردم شناسی ژرفانگر بوده و در تحلیل اطلاعات از نظریات مکتب کارکردگرایی استفاده شده است. پژوهش ابتدا به ارائه ی مطالعات نظری و اطلاعاتی راجع به دیوارنگاری معاصر ایران پرداخته و سپس نتایجی که در زمین تحقیق و با مطالعه ی تجربی واقعیت های اجتماعی و مصاحبه با عابرین خیابان ولیعصر به دست آمده را مورد بررسی قرار داده است. با بررسی کردن پاسخ های به دست آمده از جامعه ی پژوهش و دسته بندی دیوارنگاری ها بر اساس کارکرد به نتایج قابل توجهی در خصوص دیدگاه افراد جامعه نسبت به هنر نقاشی دیواری و دیوارنگاری معاصر ایران می رسیم. نتایج نشان می دهند که مخاطب نقاشی دیواری شاید دانش و تخصص هنری نداشته باشند اما برایشان اهمیت زیادی دارد که اثری که در شهر ارائه می شود از کیفیت اجرایی و هنری و همچنین موضوع خوبی برخوردار باشد و هر کجا که این نکات رعایت نشده بودند مخاطب اثر را مورد انتقاد قرار می دادند.

واژه های کلیدی: دیوارنگاری، خیابان ولیعصر، فرهنگ، هنر عمومی، فضای شهری

1. Lascaux
2. Altamira

۱. استادیار گروه مردم شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی fmireskandari@yahoo.com

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد مردم شناسی واحد تهران مرکزی p.nazanin.omri@gmail.com

۱. مقدمه

هنر به ویژه نقاشی از دیرباز تا کنون در تمدن‌های گوناگون از نقش و جایگاه خاصی برخوردار بوده است و به عنوان سندی از چگونگی تفکر، شیوه‌ی زندگی، آداب و رسوم و فرهنگ یک جامعه همواره مورد مطالعه‌ی مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان قرار گرفته است. «چون هنر همواره و مخصوصاً در آغاز با همه‌ی فعالیت‌های زندگی انسان همراه بوده است، هیچ‌گاه نمی‌توان پویای هنر را برکنار از سایر جلوه‌های زندگی بررسی کرد» (آریان پور، ۱۳۸۸: ۱۵). هنر در چارچوب فرهنگ، ابعاد متعددی دارد و از جهات مختلف قابل مطالعه و بررسی است. هنر تحت تأثیر عوامل مختلفی است و دامنه‌ی تأثیر پذیری بالایی دارد. به طور مثال بین هنر و محیط جغرافیایی رابطه وجود دارد. «در روستاهای کویری حصیرها زیر انداز هستند و بادبزن‌های رنگی بر دست‌ها استوار هستند، هنر بین این مردم جنبه‌ی تفریحی ندارد و کسی از روی هوس حصیر نمی‌بافد، هر اثر هنری هدف و کاربردی خاص خود را دارد» (عنصری، ۱۳۶۸: ۱۴۲). هنر در دوران معاصر نقش پررنگ‌تری در زندگی انسان پیدا کرده است و آن‌ها به طور مداوم با مصادیق هنر اعم از موسیقی، فیلم، تئاتر، نقاشی و ... در ارتباط هستند. همچنین در این دوران مسأله هنر عمومی و زیباشناسی شهری مطرح می‌گردد. «ژان گیران در تحلیلی از فضا چنین می‌گوید: «فضا، نه مکانی با سه بعد که انسان در آن زندگی کرده و جا به جا می‌شود، بلکه حادثه‌ای است که از خلال آن یک اثر تحقق یافته و ابعاد فیزیکی خود را پشت سر می‌گذارد تا به رده‌ی یک اثر هنری برسد» (فکوهی، ۱۳۸۶: ۳۰۴).

نقاشی دیواری به عنوان قدیمی‌ترین گونه‌ی نقاشی، قبل از نقاشی بر روی پوست حیوانات و کاغذ بین انسان‌ها رواج داشته است. انسان‌های اولیه صحنه‌هایی از شکار، آیین و مراسم و ... را بر روی دیواره‌ی کوه‌ها و غارها نقاشی کرده یا می‌تراشیدند و باورهای مختلفی از جمله قدرت گرفتن از نقاشی‌ها، جادویی و مقدس بودن، القای رعب و شگوه، ایجاد شور و هیجان و ... در تفکر انسان اولیه وجود داشت. با گذشت زمان نقاشی دیواری کاربردهای دیگری از جمله ثبت و ماندگار کردن وقایع، رواج باورهای گوناگون، بیان اعتراضات اجتماعی و سیاسی، زیباسازی فضای شهر و ... پیدا کرد.

هنر هر جامعه بازتابی از فرهنگ آن جامعه است. هنر در بین قشرهای مختلف جامعه تفاوت‌های بسیاری دارد اما هنر در فضای شهری به گونه‌ای است که همه‌ی اقشار جامعه از آن بهره‌مند می‌شوند و صرفاً مخاطب خاص ندارد و با توده‌ی مردم مواجه است، پس ضرورت و لزوم توجه به هنر عمومی از ابعاد گوناگون فرهنگی و اجتماعی احساس می‌شود.

انسان‌شناسی هنر و انسان‌شناسی شهری هر دو شاخه‌هایی از انسان‌شناسی فرهنگی هستند که یکی به دنبال بررسی ابعاد فرهنگی هنر است و دیگری به شناخت ابعاد گوناگون فرهنگی در شهر می‌پردازد؛ نقطه‌ی تلاقی این دو زیباشناسی شهری و هنر عمومی است. بررسی فرهنگی آثار هنری در فضای شهری یکی از موضوعاتی است که امروزه با رشد چشمگیر شهرنشینی مورد توجه پژوهشگران مردم‌شناسی قرار گرفته و ضرورت آن احساس می‌شود.

خیابان ولیعصر به عنوان یکی از شاه‌راه‌های ارتباطی شهر تهران به دلایل متعددی از جمله طولانی بودن و قدیمی بودن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و دیوارنگاری‌های این خیابان هر روزه در معرض دید هزاران عابری هستند که از شمالی‌ترین تا جنوبی‌ترین نقطه‌ی این خیابان گذر می‌کنند و به علت پر مخاطب بودن این دیوارنگاری‌ها ضرورت بررسی و شناخت آن‌ها از دیدگاه فرهنگی و مردم‌شناختی معلوم می‌گردد. هدف از انجام این پژوهش شناخت دیدگاه اقشار گوناگون جامعه در ارتباط با دیوارنگاری‌های خیابان ولیعصر و همچنین بررسی کارکرد این دیوارنگاری‌ها است.

هر پدیده‌ای دارای یک سابقه و پیشینه است، قسمتی از این سابقه، پیشینه‌ی مطالعاتی آن پدیده است که بر وضعیت کنونی پدیده هم تأثیر گذار است. هر تحقیقی خواه ناخواه بر مبنای پژوهش‌های پیشین انجام می‌پذیرد و پژوهشگر در مسیر خود به مطالعه‌ی پژوهش‌های پیشین می‌پردازد. «دانشجویی که می‌خواهد برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد یا

دکتری پایان نامه بنویسد، یا محققى که کار تحلیلی سریعی از او خواسته شده است، فرصت کافی برای مرور ده ها اثر مکتوب اعم از کتاب و مقاله را ندارد. توصیه ی ما این است: باید با دقت تمام تعداد کمی از متون را برگزید و به کار خود در خواندن برای حداکثر بهره برداری از آن ها، سازمان داد» (کیوی و کامپنهود، ۱۳۸۹: ۳۹). مطالعه پژوهش های انجام گرفته در زمینه موضوع مورد مطالعه و توجه به نقاط قوت و ضعف آن ها پژوهشگر را در مسیر تحقیق یاری می رسانند. در مسیر مطالعه به پژوهشی که دیوارنگاری را از منظر جامعه شناسی یا مردم شناسی بررسی کرده باشد بر نخوردیم، تعدادی از پژوهش ها از منظر هنری دیوارنگاری را بررسی کرده بودند که از برخی مطالب آن ها بهره جستیم. پژوهشگر در مسیر کار خود از ابزارهایی چون دوربین عکاسی استفاده کرده و با جلب اعتماد جامعه ی تحقیق خود با آن ها مصاحبه هایی را در خصوص دیوارنگاری های خیابان ولیعصر انجام داده است. همچنین هر پژوهش علمی باید مبتنی بر یک چارچوب نظری باشد. این اصل در تمام علوم وجود دارد. در تحلیل اطلاعات این پژوهش از نظریات مکتب کارکردگرایی کمک گرفتیم. دکتر عسگری خانقاه در کتاب روش، بینش تجربه در مورد کارکردگرایی چنین می گوید: «موجودیت هر نوع ویژگی فرهنگی در کارکرد آن نهفته است بنابراین اگر بگوییم که مراد از نظریه کارکردگرایی آن است که یک قبيله به این دلیل وجود دارد که نقش ویژه ی خود را ایفا کند، سخنی به گزاف نگفته ایم» (عسگری خانقاه، ۱۳۷۳: ۶۱).

بر مبنای اصول موجود در این مکتب هر پدیده ای کارکرد یا فایده و نقشی در کل یک مجموعه یا در ساختار دارد، به طوری که هم به عنوان جز بر روی یک کل و سایر اجزا تاثیر گذاشته و هم از آن ها تاثیر می پذیرد؛ بنابراین دیوارنگاری به عنوان یک عنصر فرهنگی بر روی سایر عناصر از قبیل سیاست، زیبایی شناسی شهری، مذهب و ... تاثیر گذاشته و از آن ها تاثیر می پذیرد. در این پژوهش کوشش گردیده که این تاثیرات متقابل و نقش ویژه ی دیوارنگاری معاصر در فرهنگ بررسی شود.

نمونه ی موردی پژوهش حاضر دیوارنگاری های خیابان ولیعصر است. این خیابان که به عنوان طولانی ترین خیابان خاورمیانه شناخته شده و شمال و جنوب تهران را به یکدیگر متصل کرده است به عنوان یکی از پر رفت و آمدترین خیابان های شهر تهران، از لحاظ زیبایی شناسی و فرهنگی دارای اهمیت زیادی است. دیوارنگاری های این خیابان هر روزه در معرض دید هزاران عابری هستند که از شمالی ترین تا جنوبی ترین نقطه ی این خیابان گذر می کنند و به علت پر مخاطب بودن این دیوارنگاری ها ضرورت بررسی و شناخت آن ها از دیدگاه فرهنگی و مردم شناسی معلوم می گردد. در این پژوهش قصد داریم دیوارنگاری هایی که جهت زیباسازی این خیابان ایجاد شده اند و همچنین دیوارنگاری هایی که به صورت غیر قانونی توسط افراد یا گروه ها به دلایل خاص ایجاد شده اند را از دیدگاه مخاطبین بررسی کنیم.

۲. روش

هر رشته ی علمی برای دست یافتن به نتیجه از یک سری اصول منطقی پیروی می کند که در واقع همان روش تحقیق هستند. «روش تحقیق در علوم اجتماعی جدا از سایر علوم نیست؛ این علم نیز متکی به روش تجربه و مشاهده است و موضوع مورد مطالعه اش انسان است» (آقاجانی، دلفاراد، ۱۳۹۰).

در این پژوهش روش مردم شناسی ژرفانگر به طریق مشاهده ی مشارکتی و همچنین کتابخانه ای و اسنادی است. باقر ساروخانی در تعریف این دو روش چنین می گوید: «هنگامی که مطالعه ای که صرفاً از طریق کتب و یا اسناد و مدارک دیگر به طور با واسطه صورت می گیرد، بدان مطالعه ی اسنادی اطلاق می شود، در مقابل، زمانی که محقق خود به میدان می رود و به طور مستقیم شناخت را تحقق می بخشد، تحقیق میدانی خوانده می شود» (ساروخانی، ۱۳۸۶: ۷۳).

در این پژوهش ابتدا به مطالعات نظری و کتابخانه‌ای پرداخته شد. سپس پژوهشگر وارد جامعه‌ی تحقیق یعنی خیابان ولیعصر شهر تهران شد. در طی چند ماه مراجعه به این خیابان و عکس برداری از دیوارنگاری‌ها با استفاده از روش مشاهده مشارکتی و صحبت با ابران خیابان ولیعصر یافته‌های این پژوهش به دست آمد. پاسخ‌ها عیناً آورده شده‌اند و به این علت که از روش مردم‌شناسی استفاده کردیم ترتیب خاصی برای انتخاب افراد مصاحبه‌شونده وجود نداشت و پژوهشگر سعی کرد با جلب اعتماد جامعه‌ی تحقیق باعث شود که خود افراد به سمت پژوهشگر جذب شده و نظرشان را راجع به دیوارنگاری‌ها بیان کنند.

۳. یافته‌ها

دوران پهلوی نقطه‌ی آغازین دیوارنگاری معاصر ایران بود. این دوران از لحاظ آغاز شکل‌گیری تحولات شهرسازی دارای اهمیت است. در این دوره علاوه بر تحول شکل شهرها اماکنی که تا قبل از آن وجود نداشتند مانند راه آهن، سینما، موزه، بانک، آمفی‌تاتر و ... به وجود آمدند و به زندگی شهری شکل جدیدی بخشیدند. در همین دوره بود که مفهوم زیباشناسی شهری نیز مطرح گردید و «سازمان زیباسازی شهر تهران در سال ۱۳۵۴ بنا نهاده شد». دیوارنگاری‌هایی که در دوران پهلوی در شهر وجود داشتند تعدادشان بسیار محدود بود و اغلب در کاخ‌ها و عمارت‌های سلطنتی به کار برده می‌شدند به طور مثال یکی از این دیوارنگاری‌ها در سر در باغ ملی بود که موضوع آن «با تصویر کردن اونیفورم‌ها و تسلیحات نظامی، کاشی‌کاری تزئینی حال و هوایی معاصر پیدا کرده ولی موضوع اصلی آن دفاع سربازان از دروازه‌ها و مضمونی سنتی است» (اورکاد و عدل، ۱۳۵۷: ۹۵). همچنین یکی از سیاست‌های دوره‌ی پهلوی احیای سنت‌های اصیل ایرانی بود به همین علت در نمای ساختمان‌ها از نقش برجسته‌های سنگی به سبک تخت جمشید و همچنین نگارگری سنتی ایرانی استفاده می‌کردند. نوع دیگری از دیوارنگاری که از دوران پهلوی آغاز شد دیوارنگاری‌های تبلیغی و تجاری بودند. که قبل از انقلاب ۱۳۵۷ کمتر و بعد از انقلاب به صورت گسترده تری در دیوارهای شهر نمایان شدند.

در گیر و دار مبارزات انقلابی نیز دیوارنگاری و شعار نویسی رواج یافت و تبدیل به هنری اجتماعی و مردمی شد و دیوارنگاری‌ها در جهت اهداف انقلابی به کار گرفته شدند. این آثار توجهی به جنبه‌ی هنری و زیبایی‌شناسی دیوارنگاری‌ها نداشتند و دارای سبک خاصی نیز نبودند و صرفاً جهت بیان هیجانات انقلابی و اعتراضی به کار می‌رفتند. پس از انقلاب اسلامی دیوارنگاری‌های توسط هنرمندان انقلابی انجام شد که یکی از مشهورترین آن‌ها دیوارنگاری سفارتخانه آمریکا در تهران بود که توسط هانیبال الخاص و ادهم ضرغام انجام شد. این دیوارنگاری (معرفی نامه نمایشگاه دستاوردهای سازمان زیباسازی شهر تهران: ۱۳۸۵)

اکنون از بین رفته است. دیوارنگاری‌های این دوره که تحت تاثیر مضامین سیاسی و اجتماعی بودند اغلب توسط گروه‌های مخالف تخریب می‌شدند. «از آنجا که دیوارنگاری انقلاب نوپا بود، بدون برنامه ریزی قبلی و مطالعات کافی شکل گرفت. حتی بسیاری از آثار انقلاب فاقد طرح‌های اولیه و مطالعات قبلی بودند، چنانکه در یک نگاه کلی می‌توان گفت ساختار بصری این آثار غالباً تحت تاثیر اعتقادات هنرمند شکل گرفته است. بنابراین هماهنگی با معماری و محیط در این آثار مورد توجه نبوده و محتوا بر ساخت بصری اثر ارجحیت داشته است.

در این راستا هنرمندان به منظور نمایش بهتر موضوع از المان‌های بصری آشنا در دوره‌ی انقلاب بهره می‌گرفتند. لذا عناصر نمادینی چون قرآن، تصویر رهبر، مشیت گره کرده (به نشانه‌ی مبارزه)، دستان به هم گره خورده (به نشانه‌ی اتحاد)، تصویر عمو سام، پرچم آمریکا، عقاب (نشانه‌ی امپریالیسم) شاه و ... به عنوان اصولی خدشه‌ناپذیر در دیوارنگاری انقلاب کاربرد داشته است» (رویوان و کفشچیان مقدم، ۱۳۸۷: ۱۰۷).

موج گسترده ی دیوارنگاری با شروع جنگ ایران و عراق پدید آمد و جایگزین مضامین انقلابی دیوارنگاری ها گردید. این دیوارنگاری ها در جهت تهییج نیروهای مردمی برای مبارزه و همچنین تجلیل از شهدا به وسیله ی سازمان های مختلف از جمله سپاه پاسداران، سازمان تبلیغات اسلامی، بسیج و ... در محله های مختلف تهران به تصویر در آمدند. «پژوهشگران مهم ترین ویژگی های نقاشی دهه ی اول انقلاب را حضور مفاهیم مذهبی، صحنه های انقلاب و دفاع مقدس برشمرده اند و عمده ترین سبک های به کار گرفته شده در شیوه ی بیان این مضامین، واقع گرایی (رئالیسم)، نمادگرایی (سمبلیسم) و واقع گرایی ذهنی (سوپرکتیورئالیسم) می باشند» (انصاری و طبسی، ۸۷-۱۳۸۵: ۹۶) بعد از جنگ ایران و عراق در دوره ی سازندگی به زیباسازی شهر تهران توجه شد؛ این دیوارنگاری ها از لحاظ موضوعی به چند دسته تقسیم می شدند.

دیوارنگاری تزئینی و منظره

اولین دیوارنگاری های تزئینی به منظور زیباسازی فضای شهری اجرا شدند. مضمون آثار این دوره اغلب منظره هایی از طبیعت بودند و در رابطه با معماری و محیط اطراف خود دارای هماهنگی نبودند. دیوارنگاری تصویر شهدا و شخصیت های سیاسی و مذهبی اکثر این دیوارنگاری ها در سال های پس از جنگ توسط سازمان بنیاد شهید جهت زنده نگاه داشتن یاد و خاطره ی شهدای جنگ انجام می شد. اینگونه دیوارنگاری ها ترکیبی از تصویر شهید، پیام یا جمله ای از شهید یا حدیثی راجع به شهادت و عناصر نمادین بصری مانند گل لاله و پلاک شناسایی و پرچم ایران و ... بودند.

دیوارنویسه ها

دیوارنویسه ها در دوران پس از جنگ اغلب عبارت بودند از جملات و احادیثی که حامل پیام های مذهبی و تبلیغاتی و ... بودند و بر دیوار پیاده روها نوشته می شدند و با حاشیه های تزئینی قاب گرفته می شدند. در سال های اخیر با توجه بیشتر سازمان زیباسازی شهری به دیوارنگاری و دعوت از هنرمندان و نقاشان اوضاع دیوارنگاری معاصر کشور بهبود یافته است. اعضای شورای تخصصی زیباسازی شهری که عبارت بودند از هنرمندان و اساتید دانشکده های هنر و ... آیین نامه ای در جهت اجرای آثار دیواری تنظیم کردند که مجریان آثار ملزم به رعایت آن ها هستند. در آثار این دوره بر خلاف دوره های پیشین که پیام اثر بر زیباشناسی آن ارجحیت داشت، زیباشناسی بر پیام ارجحیت یافت و اولین هدف دیوارنگاری های این زمان (اعم از پیام گرا یا فاقد پیام) زیبا ساختن فضای شهر است. همچنین توجه به معماری اطراف دیوارنگاری و هماهنگی با محیط در این دوره مطرح شد. تکنیک نیز که در دیوارنگاری های گذشته مورد توجه نبود در این دوره مورد توجه قرار گرفت و مجری اثر بر طبق آیین نامه ی اجرایی نقاشی دیواری ملزم بود که با توجه به موضوع و کاربری اثر تکنیک مناسب را انتخاب کند. عمده ترین تکنیکی که در این دوره مورد استفاده قرار می گیرد استفاده از رنگ های نیمه ماندگار بر روی دیوار است. در سال های اخیر کاشی کاری و سرامیک هم در آثار دیواری شهری دیده می شوند.

دیوارنگاری های تبلیغاتی نیز که به صورت محدود از دوران پهلوی آغاز شدند در این دوره رونق بیشتری گرفتند و علاوه بر دیوار ها، بر روی بیلوردها، اتوبوس های درون شهری و ... نیز اجرا شدند. یکی از انواع دیگر دیوارنگاری هایی که در سطح شهر دیده می شوند بر روی دیوار های مهدکودک ها و مدارس هستند که معمولاً با طرح های کارتونی تزئین می شوند.

از دهه ی هشتاد هنر گرافیتی که پیشتر در پیشینه ی نقاشی دیواری جهان به آن اشاره کردیم در ایران نیز رواج پیدا کرد. از اولین گرافیتی کارهای ایران هنرمندی با نام مستعار Alone بود که طرح های خود را بر روی دیوارهای شهر تهران می کشید. بعدترها در شهرهای مشهد، اصفهان، شیراز و تبریز نیز شاهد گرافیتی بودیم. تاریخچه ای که مرور کردیم سیر تحول نقاشی دیواری در ایران معاصر را نشان می دهد. یافته های این مقاله شامل نمونه هایی از دیوار نگاری های خیابان ولیعصر حد فاصل میدان تجریش تا میدان راه آهن و مصاحبه با ابران این خیابان است. اطلاعات مصاحبه عینا زیر عکس آورده شده و طبقه بندی افراد پاسخگو بر حسب سن و جنس و میزان تحصیلات است.

تصویر (۱) خیابان ولیعصر، خیابان توانیر، ماخذ: (عکس از نگارنده)

پاسخگو (۱) زن، لیسانس، ۴۸ ساله

- این نقاشی در اولین نگاه من را به یاد فیلم من بوق نیستم می اندازد، در کل واقعا کار جالبی است و علاوه بر مفهومی که دارد از نظر هنری هم نقاشی زیبا کشیده شده است.

پاسخگو (۲) مرد، لیسانس، ۲۶ ساله

- در یک کلام باید بگویم که فوق العاده. ترکیب خاکستری دیوار با رنگ سیاه نقاشی، این حس خستگی و روزمرگی کارمند در نقاشی و این بوق به جای سر، اینکه در عبارت من بوق نیستم کلمه نیستم بزرگ و شبیه فریاد نوشته شده و همه چیز در مورد این نقاشی عالی است. به نظر من یک هنرمند واقعی این دیوارنگاری را نقاشی کرده است. امیدوارم که شهرداری رویش را رنگ نکند.

پاسخگو (۳) مرد، لیسانس، ۵۲ ساله

- این خود من هستم در برابر، رئیس، همسر و فرزندانم. البته شکم من بزرگتر است (خنده). نقاشی قشنگی است.

پاسخگو(۱) مرد، لیسانس، ۲۴ ساله

- رنگ ها شاداب نیستند، یک همچین طرحی حالا نه دقیقا همین ولی شبیه این را استخری که من میروم با کاشی روی دیوارهایش درآورده و به نظرم این طرح همان در استخر بهتر است تا در خیابان، رنگ ها اصلا برای خیابان مناسب نیستند.

پاسخگو(۲) زن، لیسانس، ۲۱ ساله

- به نظر من این خیلی قشنگ است و این خیلی ایده ی جالبی است که شهرداری دیوارهایی که خیلی خراب هستند را نقاشی میکند، البته به نظر من به سلیقه ی نقاش هم بستگی دارد بعضی نقاشی ها قشنگ نیستند ولی بعضی ها را آدم دوست دارد تا چند دقیقه بایستد و تماشا کند مثل همین نقاشی.

پاسخگو(۳) زن، لیسانس، ۲۷ ساله

- وجود این کاشی کاری ها و نقاشی ها از نبودشان بهتر است و این طرح هم از خیلی طرح های دیگری که در سطح شهر می بینیم بهتر است اما بی ایراد هم نیست البته نمیشود اسمش را ایراد گذاشت چون نقاشی و هنر سلیقه ای هستند و یک چیزی که به چشم من زشت می آید ممکن است به چشم یک نفر دیگر قشنگ باشد و برعکس. ولی نظر من این است که نقاشی قشنگی ندارد و رنگ هایش خوب نیستند شاید اگر طوطی ها سبز و قرمز بودند بهتر میشد کاشی سفید برای حمام خوب است.

تصویر (۳) خیابان ولیعصر پست برق ولیعصر، ماخذ: (عکس از نگارنده)

پاسخگو (۱) زن، زیر دیپلم، ۶۱ ساله

- به نظر من نقاش فقط خواسته است یک چیزی بکشد و از سر باز کرده باشد. نگاه کردن به این سر درد می آورد. چه چیز جالبی دارد که مردم بخواهند به آن نگاه کنند و توجهشان جلب شود یا روحیه شان شاد شود؟ آن هم با این رنگ های دلمرده ای که دلت میخواهد خودت مداد برداری و رنگی اش کنی. نوه ی من بهتر از این نقاشی می کشد.

پاسخگو (۲) مرد، لیسانس، ۲۵ ساله

- نقاش خواسته ادای اوپ آرت ها را در بیاورد ولی اصلا در این کار موفق نبوده است. این لوزی ها مرتب نیستند و شکل های دور آن هیچ ربطی به شکل اصلی ندارند. این طرح برای پیاده رو خوب نیست مخصوصا که چشم در آن نمیگردد و همینطور ثابت میماند. من که چشمانم آستیگمات هستند اگر به این نقاشی نگاه کنم تا دو روز سرم گیج میرود.

تصویر (۴) خیابان ولیعصر نبش خیابان زرتشت، ماخذ: (عکس از نگارنده)

پاسخگو (۱) مرد، ۶۴ ساله

- من مخالف تبلیغ دین و یادآوری ارزش ها نیستم اما هر چیزی جا و مکانی دارد جای این چیزها در و دیوار خیابان نیست، حتی از ارزش هایشان کم میکند. وقتی که روی دیوارهای شهر قرآن می نویسند ممکن است یک آدم مست شب پای همان دیوار حالش به هم بخورد و این توهین به قرآن است یا روی دیوارهایی که حدیث نوشته شده است هزار تا تبلیغ می چسبانند و این توهین به آن حدیث و پیامبر است. همین که روی دیوار های شهر یک گلی یا درختی بکشند تا روحیه ی مردم عوض شود و رنگ وجود داشته باشد از نظر من خوب و کافی است.

پاسخگو (۲) زن، لیسانس ۲۲ ساله

- خیلی شلوغ است، پر از کبوتر و لوگو و گنبد. هر عکسی که پرنده و گنبد داشته باشد که روحانی نمی شود. طوری نیست که چشم آدم رویش ثابت بماند و دلش بخواهد یک بار دیگر هم برگردد و نگاهش کند. و عناصر استفاده شده هم هیچ ربطی به یکدیگر ندارند.

پاسخگو (۳) مرد، لیسانس، ۲۹ ساله

- این نقاشی برای همچین خیابانی زیادی بزرگ است و خیلی هم در معرض دید نیست. نقاشی با این ابعاد برای اتوبان مناسب است. در مورد طرح هم به نظر من وقتی یک چیزی نوشته می شود در نقاشی زیاد جالب نیست، مخصوصا جمله ای که خیلی مرتبط هم نباشد. هدف از نقاشی مشخص نیست که شناساندن یک شهید است یا اینکه حالا یک جمله ای بنویسم یک شهید هم بگذاریم کنارش شاید تاثیرگذار تر بود. به نظرم هر کدام جای خودش را دارد و حداقل باید یک جمله ی مرتبط با شهید را می گذاشتند مثلا صفتی از شهید که خیلی ارزشمند باشد.

تصویر (۵) خیابان ولیعصر، دبیرستان پسرانه قدس ماخذ: (عکس از نگارنده)

پاسخگو (۱) مرد، لیسانس، ۴۷ ساله

- دیوار نوشته های مذهبی سهم بزرگی از دیوارنوشته های ایران را دارند که سخنان پیامبر و ائمه اطهار هستند و بنا بر مکان، محتوایشان تغییر می کند. (مدرسه، پایگاه بسیج و ...) چشم مردم به این دسته از دیوارنوشته ها عادت کرده و اغلب هیچ زیبایی و هنری هم نمی شود در این دیوار نوشته ها دید.

پاسخگو (۲) مرد، فوق لیسانس، ۲۵ ساله

- حدیثی که روی این دیوار نوشته شده حدیثی گنگ و نیازمند تفاسیر فلسفی و عرفانی است و به نظر من صرفا به خاطر کوتاهی برای نوشتن روی دیوار انتخاب شده است. در ضمن خط کسی که این حدیث را نوشته خط نازیبایی است و از حاشیه ها بیرون زده و اصلا هم حس مذهبی ندارد. اگر نوشته بود: "دوستان سلام" شاید خیلی خوشم می آمد ولی خب متاسفانه این نوشته نشده است.

پاسخگو (۳) زن، زیر دیپلم، ۱۹ ساله

- شاید در حاشیه ی یک نوشته ی مذهبی این طرح ها و رنگ ها قشنگ به نظر برسند اما دیوار خرابه ی پشت نقاشی توی ذوق هر کسی می زند. به نظر من صرفا برای خالی نبودن عریضه این را روی دیوار کشیده اند.

تصویر (۶) خیابان ولیعصر، نرسیده به میدان قزوین، مهد کودک ترنم

پاسخگو (۱) مرد، زیر دیپلم، ۱۷ ساله

• از دوران کودکی وقتی که به مهد کودک می رفتم تا حالا هر وقت چشمم به اینطور نقاشی های روی دیوار مدارس یا مهد کودک ها می افتد استرس و دلشوره می گیرم. انگار که می خواهند بچه ها را به واسطه ی این نقاشی ها گول بزنند و وارد مدرسه کنند. شبیه خانه ی شکلاتی هانسل و گرتل.

پاسخگو (۲) مرد، لیسانس، ۲۱ ساله

• این تصویر من را به یاد عروسک های اسباب بازی ایرانی انداخت. دارا و سارا بود به گمانم اسمشان. به علاوه ی اینکه جمله ی "شاد بودن را با ما تجربه کنید." نظر من را جلب کرد و یکی از گل ها که شبیه ماهی شده است. و از همه جالب تر هم بچه ی شیطانی است که رفته بالای در و در کل به نظرم این نقاشی یک نقاشی مناسب برای یک مدرسه ی ابتدایی یا کودکستان است.

پاسخگو (۳) زن، لیسانس، ۳۳ ساله

• این نقاشی برای یک مهد کودک خوب است. با رنگ های تند و با انرژی و گل و سبزه که طروات و سرزندگی می آورند. فقط کاش این نقاشی در سطح بزرگتری اجرا می شد. این خیلی تاسف آور است که مهد کودک ها در ایران اغلب در محیط های کوچک ساخته می شوند. تنها ایرادی که می شود به این نقاشی گرفت شلوغی بیش از حد در فضای کم است که باعث اضطراب می شود. به خصوص اینکه وجود درها باعث پستی و بلندی هم شده است.

۴. بحث

همانطور که پیشتر گفتیم جامعه ی مورد بررسی در این پژوهش دیوارنگاری های خیابان ولیعصر شهر تهران و عابرانی بودند که راجع به این دیوارنگاری ها از آن ها سوال میشد. بر اساس پاسخ های دریافت شده می توان دیوارنگاری های خیابان ولیعصر را از لحاظ موضوع به چند دسته تقسیم کرد.

شخصیت های مذهبی، سیاسی، شهدا

تعداد دیوارنگاری های با این موضوع در طول خیابان ولیعصر بسیار کم بود. در چند مورد دیوارنگاری با این موضوع همواره از تعدادی عناصر مشخص نظیر عکس شهید، به همراه یک جمله از شهید یا جمله ای در ستایش شهادت و تاریخ و محل شهادت و در پس زمینه ی آن پلاک شناسایی و چغیه و گل لاله و ... استفاده شده است.

اکثریت پاسخگویان در مورد این دیوارنگاری ها نظر مثبتی نداشتند و اجرای آن ها را کلیشه ای و ضعیف می دانستند و دیوارهای شهر را محل مناسبی برای ترویج فرهنگ و ارزش های شهدا نمی دانستند.

در طی سال های اخیر به خصوص سال های بعد از جنگ ایران و عراق موضوع اکثر دیوارنگاری های شهری شهادت و تصویر شهدا بود. تکراری بودن نماد های و اجرای این دیوارنگاری ها باعث ایجاد نوعی کلیشه شده که نه تنها ارزش آفرینی نمی کند بلکه برای مخاطب خسته کننده هم می شود. این دیوارنگاری ها جزو دیوارنگارهای غیر تزئینی و به منظور زنده نگاه داشتن یاد و خاطره ی شهدا و ارزش کار آن ها هستند. پاسخ هایی که در این پژوهش دریافت کردیم نشانگر این است که این ساختار واحد در اجرا باعث کاهش ارزش بصری و عدم توجه به آن ها و عدم نیل به این هدف شده است.

خوشنویسی

تعداد زیادی از دیوارنگاری هایی که در خیابان ولیعصر مشاهده می شود در این دسته جای می گیرند. موضوع این

خوشنویسی‌ها اغلب حدیث‌هایی از ائمه اطهار است و بیشتر آن‌ها بر دیوار مدارس هستند. اغلب پاسخگویان به این موضوع اشاره کردند که تا قبل از اینکه راجع به این دسته از دیوارنگاری‌ها از آن‌ها سوال شود هیچ‌گاه به آن‌ها توجه نکرده بودند و هیچ‌گاه برای خواندن این دیوارنوشته‌ها توقف نکرده بودند. پس از اینکه توجهشان جلب شد نیز ایرادهایی را نسبت به نحوه اجرا، خطر رنگ‌بندی این آثار مطرح کردند. این آثار به علت عدم هماهنگی با محیط و حضور در مسیرهای نادرست نقش پیام‌رسانی خود را ایفا نمی‌کنند؛ همچنین خطوط یکنواخت، رنگ آمیزی نامناسب، عدم تناسب عناصر تزئینی در حاشیه‌ی قاب‌ها، عدم کادر بندی مناسب و ... همگی دست به دست هم داده‌اند تا این آثار مورد توجه رهگذران و مخاطبین قرار نگیرند.

تصویرگری یا مصور سازی

تصویرگری نوعی از هنر را می‌گویند که یک واقعه یا متن را به تصویر در می‌آورد. با این تعریف دیوارنگاری‌هایی که نگاهی به سنت نگارگری ایرانی داشته‌اند در این دسته جای می‌گیرند. نظیر دیوارنگاری پله‌ی خسرو شیرین. اغلب پاسخگویان چه از نظر موضوع و چه از نظر شیوه‌ی اجرا و رنگ آمیزی دیدگاه مثبتی نسبت به این دسته از دیوارنگاری‌ها داشتند. برعکس اغلب دیوارنگاری‌هایی که تا قبل از سوال پرسیدن راجع به آن‌ها رهگذران توجهی به آن‌ها نداشتند پاسخ‌ها نشانگر این بود که قبل از اینکه از مصاحبه‌شوندگان راجع به این دیوارنگاری‌ها سوال پرسیده شود نیز آن‌ها به این نقاشی‌های دیواری توجه کرده بودند.

تزئین

نظرات پاسخگویان راجع به این دسته دیوارنگاری‌ها متفاوت بود. در مورد بعضی نظرات مثبت و در مورد بعضی دیگر نظرات منفی بود. پاسخ‌های دریافت شده نشانگر این بود که هر کجا که تزئین با ساده‌انگاری و استفاده‌ی نا به جا و ناممخوان از عناصر تزئینی صورت گرفته مخاطب رضایت نداشته و هر کجا که روش و اسلوب متفاوت و خلاقانه‌ای به کار گرفته شده است، اثر به چشم مخاطب زیبا آماده و نظرش مثبت است.

دیوارنگاری مهدکودک‌ها و مدارس

نظرات پاسخگویان راجع به این دیوارنگاری‌ها هم شامل نظرات مثبت بود و هم نظرات منفی. هر کجا که در دیوارنگاری‌ها از تصاویر و رنگ‌های زنده و شاد استفاده شده بود نظر اکثریت مخاطبین مثبت بود و هر کجا که از رنگ‌های سرد با موضوعات مذهبی نظیر نمادهای عاشورایی و ... استفاده شده بود پاسخگویان نظر مثبتی نداشتند.

گرافیتی‌ها و دیوارنگاری‌های مردمی

دیوارنگاری‌های مردمی یا گرافیتی‌ها نقاشی، یا دیوار نوشته‌هایی هستند که توسط مردم یا گروه‌ها به صورت غیر قانونی روی دیوارهای شهر کشیده می‌شوند و اغلب بعد از چند روز توسط شهرداری پاک می‌شوند. این دیوارنگاری‌ها گاه با اهداف اعتراضی گاه اهداف هنری و گاهی بدون هیچ هدف خاص و صرفاً جهت تخیلی‌ی هیجان‌ایجاد می‌شوند. اکثر پاسخگویان به دلیل مردمی بودن این هنر نظر مثبتی نسبت به این دیوارنگاری‌ها داشتند. حتی در مواردی که دیوارنوشته‌ها دشنام بودند باز هم دیدگاه مثبتی نظیر اینکه بهتر است خشم به این شکل بروز کند تا اشکال دیگر و ... در بین نظرات دیده‌میشد و می‌شود گفت که مردم مخالفتی با گرافیتی‌ها و دیوارنوشته‌های مردمی نداشتند.

در مجموع با توجه به مصاحبه های انجام گرفته می توان نتیجه گرفت که مخاطب هنر عمومی که عابران خیابان ها هستند شاید دانش هنری نداشته باشند اما برایشان اهمیت زیادی دارد که اثری که در شهر ارائه می شود از کیفیت اجرایی و هنری و همچنین موضوع خوبی برخوردار باشد و هر کجا که این نکات رعایت نشده بودند مخاطب اثر را مورد انتقاد قرار می داد. در یک اثر هنری محتوا و زیبایی هر دو باید در کنار هم قرار داشته باشند. محتوای غنی اگر از لحاظ بصری ضعیف و فاقد خلاقیت باشد کسل کننده و باعث خستگی مخاطب می گردد. در دیوارنگاری معاصر ایران اصرار به استفاده از هنرهای اسلامی و ترویج و تبلیغ معنویت از طریق هنر بدون توجه به اصول و تکنیک های هنری و زیبا شناختی باعث زده شدن مخاطب و عدم برقراری ارتباط با این گونه آثار شده است. در سال های اخیر به زیباسازی شهر تهران به وسیله ی دیوارنگاری ها توجه شده است و آثاری که از لحاظ تکنیکی و بصری قوی باشند و توسط هنرمندان آموزش دیده در این حوزه ایجاد شده باشند نیز در میان دیوارنگاری ها دیده می شود ولی اغلب نقاشی های دیواری شهر تهران فاقد تکنیک و اجرای قوی هستند و توسط نقاشانی اجرا می شوند که آموزشی در این حوزه ندیده اند. در مجموع می توان گفت که آثار دیواری معاصر که در شهر تهران وجود دارند را نمی توان به عنوان یه گونه ی هنری در جریان هنر ایران به شمار آورد. مخاطبین آثار هر کجا که دیوارنگاری از کیفیت و زیباشناسی بالایی برخوردار بود آن را مورد تجمید و هرکجا که نقاشی به نظرشان کلیشه ای و فاقد زیبایی بود آن را مورد انتقاد قرار می دادند.

Archive of SID

منابع

- آریان پور، امیر حسین. (۱۳۸۸). اجمالی از تحقیق ا.ح. آرایان پور درباره جامعه‌شناسی هنر (چاپ پنجم). تهران: انتشارات گستره.
- آقاجانی، حسین؛ سلیمانی دلفارد، نجمه. (۱۳۹۰). بررسی مردم‌شناختی حمام‌های شهر کرمان. زرنند: همایش مردم‌شناسی.
- اورکاد، برنارد؛ عدل، شهریار. (۱۳۵۷). تهران پایتخت دویست ساله (مجموعه مقالات). (ابولحسن سروقدمقدم، سید احمد حسینی و فاطمه وثوقی خزائی، مترجمان). تهران: انتشارات سازمان فنی و مهندسی شهر تهران و انجمن ایران‌شناسی فرانسه.
- رویان، سمیرا؛ کفشچیان مقدم، اصغر. (۱۳۸۷). بررسی دیوارنگاری معاصر تهران قبل و بعد از انقلاب. تهران: نشریه هنرهای زیبا دانشگاه تهران، شماره ۳۳.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۸۶). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی (جلد اول) (چاپ سیزدهم). تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- طبسی محسن (به راهنمایی دکتر مجتبی انصاری). (۱۳۸۵). بررسی محتوا و شکل در نقاشی دهه اول انقلاب. تهران: نشریه هنرهای زیبا دانشگاه تهران، شماره ۲۷.
- عسکری خانقاه، اصغر. (۱۳۷۳). مردم‌شناسی «روش، بینش، تجربه». تهران: انتشارات شب تاب.
- عناصری، جابر. (۱۳۶۸). مردم‌شناسی و روان‌شناسی هنری. تهران: انتشارات اسپرک.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۶). انسان‌شناسی شهری (چاپ چهارم). تهران: نشر نی.
- کیوی، ریمون؛ کامپنهود، لوک وان. (۱۳۸۹). روش تحقیق در علوم اجتماعی (چاپ پنجم). (عبدالحسین نیک‌گهر، مترجم). تهران: نشر توتیا.
- معرفی نامه نمایشگاه دستاوردهای سازمان زیباسازی شهر تهران (۱۳۸۵).

Archived at SID.ir